

O‘ZBEKISTONDA 80-YILLARNING IKKINCHI YARMIDA SANOAT SOHASIDAGI ISLOHOTLAR

(matbuot materiallari tahlillari asosida)

Tangrikulov Jamshid Erkinovich,

Termiz davlat universiteti Akademik litseyi ijrochi direktori

tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

jamshidtangrikulov066@gmail.com

80-yillarning ikkinchi yarmidan korxonalar faoliyatida ham islohotlar jarayoni ko‘zga tashlana boshladi. Masalan, 1987-yilning boshiga kelib O‘zbekistondagi 278 ta korxonalar ishni oshirilgan smenalariga o‘tkazilishi natijasida 12 mingga yaqin kishini qo‘shimcha band qilish imkonini berdi. Natijada 1986-1987 yillar mobaynida fondlardan olinadigan samara o‘rta hisobda 16 foizga o‘sdi, qo‘shimcha ravishda 30 mln. so‘mlik mahsulot ishlab chiqarildi, ijtimoiy ishlab chiqarishga 20 mingdan ortiq kishi jalb qilindi¹. Xom-ashyo manbalari, resurslar, energiyani tejash sohasidagi ishlar nisbatan faollashtirildi. Biroq bu boradagi ishlar yetarli darajada olib borilmadi. Bu boradagi asosiy muammolardan biri respublika korxonalari va tashkilotlarini 2-3 smenali rejimga o‘tkazish ko‘lamlari va sur‘atlari yetarli daraja emasdi. Chunki, 2-3 smenalardagi ishchilarning transport bilan ta‘minlanmaganligi, xizmat ko‘rsatuvchi muassasalarning qulay ish grafiklarining yo‘qligi bu o‘rinda to‘g‘anoq bo‘ladigan asosiy sabablardan biri edi². 1986-1987 yillarda sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,3 foizga ko‘paydi. Yog‘ilgi-energetika, metallurgiya, ximiya-o‘rmon komplekslarida tovar mahsulot ishlab chiqarish bo‘yicha o‘n ikkinchi besh yillikning 2-yili topshiriqlari bajarildi. Rekonstruksiya hamda texnika bilan qayta qurollantirishga yo‘naltirilgan mablag‘larining salmog‘i 34 foizdan 38 foizga o‘sdi. Bu esa asosiy ishlab chiqarish fondlarini almashtirish jarayonini tezlashtirish imkonini berdi. Ularni yangilanish koeffisienti 7,1 dan 7,8 foizga chiqarib tashlash koeffisienti esa 1,2 foizdan 1,6 foizga yetkazilgan³. 1988 yil yanvar-avgustda O‘zbekistondagi 1267 ta sanoat korxonasidan 320 tasi (25,3 foiz) to‘la xo‘jalik hisobi va o‘zini o‘zi ta‘minlash sharoitida ishlagan.

Respublikada ishlab chiqarilgan mahsulotlarining 55,7 foiziga to‘g‘ri keluvchi ushbu korxonalarda ishlab chiqarish hajmi 1987-yilning tegishli davriga qiyoslaganda 4,7 foizga ko‘paygan. Xo‘jalik hisobiga o‘tkazilmagan korxonalarda tovar mahsulot hajmi 1987-yilning yanvar-avgustiga nisbatan olganda 0,6 foizga pasaygan⁴. Albatta ishlab chiqarishga muhim ahamiyatga ega bo‘lgan moddiy-texnik bazani zamon talablariga hamohang tarzda rivojlantirib borish ijobiy natijalar qayd etilishini taminlaydi buni bir qator korxonalar misolida ham ko‘rish mumkin. Masalan, Qo‘qon yog‘-moy kombinatida o‘rantiqlan yangi mashina-uskunalar samarasi natijasida rejadan tashqari 15 tonna moy va 45 tonna kunjara tayyorlash imkonini bergan⁵. Buxoro mebel fabrikasi texnologik yangilanishlardan so‘ng mehnat unumdorligi ortishi hamda yangi namunadagi zamonaviy mebel mahsulotlari ishlab chiqarishga o‘tish imkoniyatini bergan⁶. Qo‘qon poyabzal fabrikasi besh yillik yakunlovchi yilni majburiyatlarini muddatidan

¹ Правда Востока. 1987 йил 24 апрел.

²Убайдуллаева Р. Ўзбекистоннинг меҳнат потенциалидан яхшироқ фойдаланайлик // Ўзбекистон коммунисти. 1987. №10, -Б. 26.

³ Осминин В. Ўзбекистон ССР Экономикасини қайта қуриш асосида ривожлантиришнинг яқун ҳамда проблемалари // Ўзбекистон коммунисти. 1988. №11, Б.21.

⁴ Осминин В. Ўзбекистон ССР Экономикасини қайта қуриш асосида ривожлантиришнинг яқун ҳамда проблемалари // Ўзбекистон коммунисти. 1988. №11, -Б.23.

⁵ Янги технология шарофати. Совет Ўзбекистони. 1987 йил 4 январ.

⁶ Мебелсозларнинг аъло маҳсулоти. Совет Ўзбекистони. 1985 йил 31декабр.

oldin yakunlagan hamda rejadan tashqari 360 ming so'mlik mahsulot ishlab chiqargan holda, mahsulot tannarxini arzonlashtirish topshiriqlari esa 3 barobar oshirib bajarilgan⁷. Qoraqolpag'istonda o'n birinchi besh yillik mobaynida sanoatda asosiy ishlab chiqarish fondlari 1,5 barobar ko'paydi. Sanoatning yangi to'qimachilik tarmog'i paydo bo'ldi. Salkam 2 mlrd. so'mlik kapital mablag' o'zlashtirildi. 1980-yilga nisbatan sanoat ishlab chiqarish xajmi 17,5 foizga, shu jumladan 1985-yili 8,7 foizga o'sgan⁸. "Toshkentxleb" ishlab chiqarish birlashmasi o'tgan 1985-yilning 9 oy mobaynida rejadan tashqari 108 mln. so'mlik mahsulot yetkazib berilgan va 20,5 ming tonna un, 700 ming shartli tonna yoqilg'i tejab qolingani holda qariyb 1 mln. 558 ming so'm sof foyda olingan⁹. Bu kabi ijobiy natijalar qayd etgan bir qator korxonalar misolida ko'rish mumkin. O'rganilayotgan davrdagi sanoat korxonalari faoliyati tahlili shuni ko'rsatdiki, korxonalaridagi ijobiy natijalarga, birinchidan, yangi qurib ishga tushirilgan korxonalar, ikkinchidan, aynan moddiy-texnik bazasi yangilanishi yoki kiritilgan sarmoyalar evaziga erishilgan. Ammo bu jarayonlar uzviy ravishda olib borilmadi. Ko'plab sanoat korxonalarining moddiy-texnik bazasi hamda malakali kadrlar bilan ta'minlashga yetarli e'tibor qaratilmaganligi nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki sifat jihatdan ham orqada qolishiga olib keldi.

Korxonalarni "xo'jalik hisobiga", "o'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash" va boshqarish kabi imtiyozlarni joriy etilishi sanoat sohasini qat'iy rivojlantirishga kirishilganligini anglatar va respublikada xo'jalik hisobida ishlashga o'tish tashabbusini avj olishiga sabab bo'ldi. Jumladan, Olmaliq kon-metallurgiya kombinatida xo'jalik hisobida ishlaydigan 76 ta brigada tashkil etilgan. Natijada korxonada xom ashyoni, metallarni tejashga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Farg'onadagi "Azot" ishlab chiqarish birlashmasida 1988-yilda "o'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash" usulida ishlashga o'tilishi mo'ljallangan foydadan deyarli 11 mln. so'm ortiq foyda olinishi olib keldi¹⁰. Biroq, shuni ta'kidlash joizki, bu borada zo'r berib qilingan davatlarga qaramasdan "xo'jalik hisobida ishlash" amaliyoti amalda unchalik avj olib ketmadi. U faqat ayrim ishlab chiqarish jamoalarini mehnatni tashkil etish va rag'batlantirishning brigada shakliga o'tkazishdagi o'z ifodasini topdi, holos.

XX asrning 80-yillari ikkinchi yarmidan boshlangan yangilangan islohotlar konsepsiyasida boshqaruvning ma'muriy me'todlaridan ko'proq kapitalizm taraqqiyot yo'lida keng tarqalagan va ijobiy natijalarni amalda ko'rsatib kelgan iqtisodiy usullariga o'tishga yo'naltirildi, lekin real amaliy hayotda esa qaror topgan markazlashgan boshqaruv tizimi dorasida amalga oshirilganligi sababli ko'plab tashabbuslar kutilgan natijalarni bermadi. Garchi korxonalarni to'liq xo'jalik hisobiga yoki o'zini-o'zi mablag' bilan ta'minlash usuli joriy etilgan bo'lsada, "sosialistik xo'jalik yuritish" tartib-tamoillari bu boradagi islohotlarga to'sqinlik qildi. Ko'plab korxonalarda ichki imkoniyatlarin safarbar qilishni, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni rag'batlantiruvchi shart-sharoitlar yaratilmagan edi. Ya'ni korxonalarda moddiy va energetika resurslarini hisobga olish va saqlash uchun zarur sharoitlarga shuningdek, ish haqini uzoq muddatga mo'ljallangan normativ fondlariga ega emasdi. Qolaversa, davlat buyurtmalari to'g'risidagi masala ham ancha murakkab edi, u rasmiy rejalashtirish o'rnini egallashi lozim edi. 1988-yilda O'zbekistonda ishlab chiqariladigan butun tovar mahsulotlarining 39,2 foizi

⁷ Уч баробар кўп. Совет Ўзбекистони. 1985 йил 31 декабр.

⁸ Камчиликларни қатъиятан бартараф этиб, сабот билан олға ҳаракат қилайлик. Совет Ўзбекистони 1986 йил 12 январ.

⁹ Харидор талаби – ҳақли талаб // совет ўзбекистони 1985 йил 12 декабрь

¹⁰ Правда Востока. 1989 йил 18 ноябр.

davlat buyutmasi hisoblanardi¹¹. Ushbu yillarda ko'pgina tarmoqlarda xo'jalik hisobini shunchaki yuzaki yondashish holatlari ham mavjud edi. Hatto mehnat jamoalari hisobotlarida yangi iqtisodiy sharoitda ishlayotgandek qilib ko'rsatilar edi, xaqiqatda esa u yerda xo'jalik hisobi asoslari butunlay joriy etilmagan.

Markaz tomonidan 1989-yil "Ittifoqdosh respublikalarning suveren huquqlarini kengaytirish, o'z-o'zini boshqarish va o'zini pul bilan ta'minlash asosida iqtisod va ijtimoiy sohaga rahbarlikni qayta qurishning umumiy prinsiplari" to'g'risidagi qonun e'lon qilindi¹². Ushbu qonunda yagona xalq xo'jaligini mustahkamlash maqsadida yoqilg'i-energetika, metallurgiya va mashinasozlik komplekslari, kimyo, medisina va mikrobiologiya, o'rmon va sellyuloza – qog'oz sanoati tarmoqlari, shuningdek, yer osti geologiyasi va uning boyliklarini qidirib topish, mudofaa tarmoqlari, temir yo'l, dengiz, havo transporti, quvur transporti, informatika va aloqaning umumittifoq tizimlari yuqorida qayd etilgan tarmoqlarda ittifoq darajasidagi rahbarlik saqlanib qolinishi ko'rsatib o'tildi. Shu bilan birga, ittifoqdosh respublikalar byudjetiga ittifoq tarmog'idagi korxonalar va tashkilotlar foydasidan tushadigan to'lovlar, oborot solig'i, ittifoq qaramog'idagi tashkilotlarning tashqi faoliyatidan tushadigan daromadlar, yer osti boyliklarining ayrim turlariga qo'yiladigan renta to'lovlari ham kiritildi. Shu yo'l bilan markaz mas'uliyatni respublikalar zimmasiga yuklab qo'ydi. Bunday tadbir mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat nihoyatda og'irlashgan sharoitda amalga oshirildi. Bu kabi qarorlar bilan KPSS o'zining rahbarlik rolini mustahkam ushlab turishga intilar edi. Vaholanki 1987-yilda korxonalar haqida qaror qabul qilindi, lekin vazirliklar yoqotilmadi ular o'z xuquqlarini saqlab qoldi¹³.

1989-yilda kooperativlarni rivojlantirish, ular uchun barcha sharoit va imkoniyatlarni yaratib berish iqtisodiy tanazzuldan chiqishning asosiy yo'llarida biri sifati qaralib, agar, kooperativlar davlat korxonalari uchun yaratilgan sharoit va imkoniyatlarga ega bo'lsa, ularning faoliyati mamlakat iqtisodiy hayoti va taraqqiyotida bundan ham samaraliroq o'rin egallashi mumkinligi ko'rsatildi. Lekin chora-tadbirlarda amalga oshirishda ham ham o'sha davrda qaror topgan iqtisodiy, siyosiy mezonlaridan chiqib ketib bo'lmadi, kooperativlarga xo'jalikni socialistik asosda yuritishning tarkibiy qismi deb qaraldi. 1989-yilda "SSSRda kooperatsiya to'g'risi"gi yangi qonun qabul qilingan bo'lsada, qonunda ko'rsatilgan narh - navoni belgilashga davlat idoralarning hamon aralashuvi sog'lom tovar - pul munosabatlari yo'lini, xo'jalik hisobida ishlovchi korxonalarni rivojlantirish imkoniyatlarini cheklab qo'ydi. Qolaversa, shoshma-shosharlik bilan qilingan bu ishda kooperativlar ishlab chiqarishni rivojlantirish bahonasi bilan ko'p mablag'larni o'zida saqlab qoldi. Natijada kooperativlarda maosh ikki baro oshib borgan holda, davlat qaramog'idagi korxonalarda ishchilar ish haqi kamayib ketdi. Ko'pgina kooperativlar xo'jalik hisobiga o'tgach, o'zlariga berilgan sharoitdan foydalanib, narx-navoni sun'iy tarzda oshirib yubordilar¹⁴. Buning natijasida sanoat korxonalarining har ikkinchisida davlat narx tizimida intizom buzilgan. Mahsulotni sotishdan qoladigan foyda ulushi ko'tarilavergan.

¹¹ Осминин В. Ўзбекистон ССР Экономикасини қайта қуриш асосида ривожлантиришнинг якун ҳамда проблемалари // Ўзбекистон коммунисти. 1988. №11, Б.24.

¹² СССР Олий Совети Президиумининг қарори. Иттифоқдош республикаларда улар нинг суверен ҳуқуқларини кенгайтириш, ўз – ўзини бoшқариш ва ўзини ўзи пул билан таъминлаш асосида экономикага ва социал соҳага раҳбарликни қайта қуришнинг умумий принциплари лойиҳаси тўғрисида // Совет Ўзбекистони. 1989, 15 март.

¹³ Қовулов В. Қайта қуриш даври фожеалари // Фан ва турмуш. 1991. №9, -Б. 11.

¹⁴ Совет Ўзбекистони. 1989, 31 октябрь.

Ishlab chiqarishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan mehnat unumdorligi darajasi bo'yicha ham O'zbekiston iqtifoqdosh respublikalar orasida eng past o'rinlarda bo'lgan. 60-yillar o'rtalaridan boshlab mehnat unumdorligining o'sish sur'atlari mauttasil pasayib bordi. O'rtacha o'sish darajasi 1956-1970 yillarda 4,2 foiz, 1971-1975 yillarda - 3,8 foiz, 1976-1980 yillarda - 2,7 foiz, 1981-1985 yillarda - 0,7 foizni, 1986-1988 yillarda o'sish o'rniga 0,6 foiz pasayish bo'ldi. 1986-1988 yillardagi mehnat unumdorligining pasayishi hisobiga respublikada 1,5 mlrd so'mdan ko'proq milliy daromad olinmadi, xosil qilingan milliy daromadning mehnat sarfi 1,5 barovar yuqori bo'lgan. O'zbekiston SSR sanoatida mehnat unumdorligini atigi 35-40 foizni ta'minlaydi. Holbuki bir qator ittifoqdosh respublikalarda u kamida 70 foizni tashkil etgan¹⁵.

Xulosa qiladigan bo'lsak xom-ashyo manbalari, resurslar, energiyani tejash sohasidagi ishlar yetarli darajada olib borilmaganligi, ishchilarning transport bilan ta'minlanmaganligi, xizmat ko'rsatuvchi muassasalarning qulay ish grafiklarining yo'qligi respublika korxonalar va tashkilotlarining 2-3 smenali rejimga o'tkazilmaganligiga sabab bo'lgan. Bu esa sohaning rivojiga asosiy to'siqlardan biri edi. Shuningdek, yangi qurib ishga tushirilgan korxonalar moddiy-texnik bazasi yangilanishi tizimli amalga oshirilmasligi, malakali kadrlar bilan ta'minlashga yetarli e'tibor qaratilmaganligi nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki sifat jihatdan ham orqada qolishiga olib keldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Erkinovich, T. J. (2020). The role of the press in the process of historical development of Uzbekistan: Classification of popular magazines and newspapers. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1982-1989.

2. Jamshid Erkinovich Tangrikulov. (2022). PRESS IN UZBEKISTAN: CLASSIFICATION OF POPULAR MAGAZINES AND NEWSPAPERS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 1451-1455.

3. Tangrikulov, J. (2023). TEATR VA KINO SAN'ATIDA O'ZBEKISTONNING QAYTA QURISH YILLARIDAGI DAVR MUAMMOLARINING AKS ETISHI . *Interpretation and Researches*, 2(1).

4. Tangrikulov, J. (2023). TEATR VA KINO SAN'ATIDA O'ZBEKISTONNING QAYTA QURISH YILLARIDAGI DAVR MUAMMOLARINING AKS ETISHI . *Interpretation and Researches*, 2(1).

5. Xaydarova Mahliyo Khabibullaevna. (2024). DEVELOPMENT AND GROWTH OF EDUCATION. *International Conference on Multidisciplinary Science*, 2(3), 83-88.

6. Хайдарова, М. (2023). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ ВОСПИТАНИЕ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(10).

7. Xaydarova, M. (2019). MODEL AND PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS CONDUCIVE TO THE FORMATION OF MANAGERIAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(11), 90-93.

8. XABIBULLAYEVNA, X. M. (2022, June). THE NEED TO TEACH THE SUBJECT OF EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL. In *Conference Zone* (pp. 97-98).

¹⁵ Тўхлиев Н. Иқтисодий интенси́в ривожлантириш йўлига ўтказишни жадаллаштирайлик // Ўзбекистон коммунисти. 1990. №6, -Б. 11